

6. Про Державну програму приватизації : Постанова Верховної ради України від 10 трав.1994 р. // Відом. Верховної Ради України. - 1994. - № 19. - Ст. 113.

7. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010-2014 роки. - Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

8. Закон України про приватизацію державного майна // Відом. Верховної Ради України. - 1992. - № 24. - Ст. 348.

9. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. - К. : НІСД, 2009. - 336 с.

Віталій Толуб'як,

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри економічної політики НАДУ

Світова фінансова криза: виклики та висновки для пенсійних фондів

У статті проаналізовано здійснювані заходи урядами та пенсійними фондами зарубіжних країн щодо реагування за наслідками економічної кризи та визначено напрями державної політики щодо подальшого розвитку пенсійного забезпечення в Україні.

Ключові слова: державна політика, пенсійна система, пенсійна реформа, пенсійний фонд, інвестиційна політика, фінансова криза, фінансові ризики, демографічна ситуація, пенсійний вік, пенсійні внески.

In the article it is analyzed the measures carried out by foreign governments and pension funds in order to mitigate the effects of an economic crisis. It is proposed the directions of public policy concerning the subsequent development of pension system provision in Ukraine.

Key words: public policy, pension system, pension reform, pension fund, investment policy, financial crisis, financial risks, demographic sets, pension age, pension contributions.

Постановка проблеми. Заснована в 1820 р. О.Бісмарком у Німеччині і прийнята в багатьох інших країнах світу солідарна пенсійна система була створена як фінансова піраміда, яка працює ефективно до того часу, поки кількість учасників зростає, а кількість одержувачів залишається сталою або має незначні темпи зростання. Зменшення кількості населення, зростання тривалості життя, старіння населення та зміна його вікової структури, дефіцит Пенсійного фонду та складна економічна ситуація, що викликана фінансовою кризою, посилює актуальність питання подальшого реформування пенсійного забезпечення в Україні та багатьох країнах світу незалежно від рівня їх економічного розвитку. У зв'язку з цим є необхідність здійснення подальших досліджень формування пенсійного забезпечення

в нинішніх фінансово-економічних умовах розвитку суспільства з позицій державного управління.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню проблем управління соціальним захистом, у тому числі і пенсійною системою в кризових умовах, присвячено праці І.Гнибіденка, Е.Лібанової, В.Мельничука, Н.Сініпольської, А.Дарієнко. Проте наявність великої кількості практичних проблем у системі пенсійного забезпечення України вимагає здійснення подальших наукових досліджень.

Мета статті - провести аналіз здійснюваних заходів урядами та пенсійними фондами зарубіжних країн щодо реагування за наслідками економічної кризи та визначити напрями державної політики щодо подальшого розвитку пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Необхідність реформування пенсійного забезпечення в Україні і світі викликано низкою об'єктивних факторів: економічних, демографічних, соціально-політичних. Розв'язувати їх потрібно, ретельно зваживши всі фактори та можливості як держави, роботодавців, так і громадян. Наслідки світової фінансової кризи відчули пенсійні системи різних за економічним розвитком країн. Але якщо детальніше розглянути результати діяльності фондів у країнах світу, відкриваються досить різні картини.

Зокрема, вартість активів пенсійних фондів США в період кризи впала набагато менше, ніж вартість акцій, і зовсім небагато працівників вийшли з накопичувальних фондів. У середньому сума коштів на накопичувальних рахунках у США у 2008 р. зменшилась на 14%, у той час як падіння фондового ринку сягнуло більше 30%. Проте обсяги коштів, які люди виділяють на заощадження, майже не скоротились (з 8% до 7,8%). Тільки 4% працівників припинили свою участь у пенсійних планах. Приблизно 50% працівників США є учасниками системи недержавного пенсійного забезпечення, і щонайменше половина з них бере участь у планах з накопичувальними рахунками [8, с. 2].

Недержавні пенсійні фонди Чилі втратили в 2008 р. 22,5% своєї вартості, і на кінець року вартість їхніх активів загалом становила 74,31 млрд дол. США, тобто на 21,56 млрд менше, ніж у 2007 р. Хоча всі недержавні пенсійні фонди, які класифікуються залежно від ступеня ризику та віку учасників, показали від'ємну дохідність, їх збитки фактично були різними. У той час як фонди з високим ступенем ризику втратили до 80% активів, інвестованих в акції, в період з січня по грудень 2008 р. фонди із середнім ступенем ризику втратили до 40% своєї вартості, то консервативні фонди з низьким ступенем ризику, орієнтовані більше на інвестування в інструменти з фіксованою дохідністю, показали збитки в розмірі 0,93%. На кінець 2009 р. фонди трохи реабілітувались у результаті позитивної дохідності за іноземними акціями, особливо за азійськими [8, с. 3].

Турецькі пенсійні фонди менше постраждали від фінансової кризи завдяки своїй консервативній інвестиційній політиці. Маючи менше ніж 10% своїх активів, інвестованих в акції, що робить їх менш ризиковими, ніж пенсійні фонди США (приблизно 60% інвестується в акції) або чилійські високоризикові інвестиційні портфелі (80% активів в акціях). 9 із 10 пенсійних фондів Туреччини інвестують активи тільки в інструменти з фіксованою доходністю та в державні облигації. І лише невелика кількість пенсійних фондів (8%) взагалі інвестують активи в акції. Кількість учасників пенсійних фондів також збільшилась і на сьогодні становить 1,75 млн осіб, а загальна вартість активів фондів досягла 6,4 млрд лір (майже 3,88 млрд дол. США) [8, с. 3].

У результаті фінансової кризи у 2008 р. всі країни отримали від'ємний інвестиційний дохід на пенсійні активи, крім Німеччини, де великий відсоток пенсійних коштів, інвестованих в облигації. Незважаючи на зменшення ринкової частки, пенсійні ринки США, Японії та Великобританії залишились найбільшими пенсійними ринками світу і становлять 61%, 13% та 9% відповідно до загального обсягу пенсійних активів світу. США та Японія володіють 74,3% усіх активів, незважаючи на зменшення їх частки до 13,4% у Японії та до 60,9% у США на початку 2009 р. У загальному фондові ринки розвинутих країн за 2008 р. втратили 43% своєї вартості [11, с. 139].

Уряди країн Центральної та Східної Європи намагаються знайти відповіді на фінансові виклики. Щоб зробити більш гнучким процес оплати послуг адміністраторів пенсійних фондів, переглядається політика виплат винагород та їх структура. Зокрема, Словацький уряд прийняв законопроект, відповідно до якого зменшується фіксована винагорода, яку компанії з управління пенсійними фондами можуть призначати на другому рівні пенсійної системи. Згідно з пропозицією уряду виплати компаніям за адміністрування пенсійних заощаджень повинні складатися з фіксованої та змінної частин. Щомісячна фіксована винагорода зменшена з 0,065% до 0,025% від суми активів, що перебувають в управлінні. Решта сума оплати прив'язана до збільшення вартості пенсійних активів, яка розраховується кожні шість місяців. Якщо прибутки будуть позитивними, тоді компаніям з управління пенсійними фондами дозволять одержати відсоток від прибутків як винагороду за обслуговування [7, с. 2]. Подібні заходи здійснені у Великобританії та Естонії.

Уряд Словаччини запровадив зміни до правил інвестування для фондів другого рівня. Європейська комісія стверджує, що Словаччина повинна зняти інвестиційні обмеження на пенсійні кошти другого рівня, які передбачені законодавством, що, на думку комісії, є порушенням ст. 63 Договору про функціонування ЄС. Нині країна застосовує законодавство до шести обов'язкових пенсійних планів другого рівня, що дає змогу пенсійному фонду інвестувати свої активи (до 50% їх чистої вартості) тільки у ліквідні цінні папери. Фонди можуть вкладати до 20% своїх активів у країнах, що не належать до Єврозо-

ни, але їм не дозволяється інвестувати більше 20% своїх активів у фінансові інструменти однієї країни, що не належить до Єврозони [4, с. 4].

Іншими заходами, до яких вдалися уряди і фонди, це утримання перерахунків пенсій та зменшення їх розмірів. Так, британським пенсіонерам, які не проживають у Британії, не проводиться індексація їхніх пенсій до рівня інфляції згідно з тими правилами, що діють для британських пенсіонерів, які проживають у Великобританії. Попри те, що впродовж трудової діяльності вони в повному обсязі сплачували страхові внески, їм відмовили в підвищенні пенсій, передбачених законом, тільки через країну їхнього проживання. Ті британці, які живуть у країнах, що мають взаємні домовленості з Великобританією (США, Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Туреччина та ЄС), - отримують збільшені пенсійні виплати. А пенсіонери, які проживають у понад 150 країнах, з якими у Великобританії немає таких домовленостей (Канада, Південна Африка, Нова Зеландія, Австралія), - не отримують індексованих пенсій, а лише пенсії, призначені їм на момент виїзду з Великобританії [12, с. 4]. Інші обмежуючі заходи запроваджено в Угорщині, Латвії, Литві, Ірландії, Сербії.

Країни Східної Європи (Словаччина, Естонія, Литва, Румунія та Болгарія) вжили заходів щодо скорочення внесків до обов'язкових схем другого рівня з 4-6% до уніфікованих сталих 2% і використовують цю різницю для фінансування своїх систем першого рівня. Голова відділу пенсійної політики ОЕСР Е.Уайтхаус відзначив, що ці заходи нежиттєздатні і підірвали значення приватних, професійних пенсій. Мова йде про великі накопичення грошей, а сьогодні склалася така ситуація, що в деяких з цих країн 70% і більше працівників є учасниками приватних пенсійних схем. Литва планує відмінити цей захід з 2011 р., а Румунія у 2010 р. повернулася до позначки 2,5%, хоча Світовий банк рекомендував збільшити цей показник до 3% [4, с. 4].

Нові фінансові виклики для Чехії спричинені застарілою солідарною системою пенсійного забезпечення. МВФ закликає Чеську Республіку до переходу на автономно фінансовану систему пенсійного забезпечення другого рівня. Цей перехід має стати етапом пенсійної реформи. Уряд Чехії планує підвищувати пенсійний вік на два місяці кожного року для чоловіків і на чотири місяці для жінок таким чином, щоб до 2031 р. пенсійний вік для обох статей досягнув 65 років [4, с. 4].

Світова фінансова криза 2008-2009 рр. у черговий раз поставила багато країн на роздоріжжя щодо подальшого розвитку пенсійного забезпечення. На початку 2010 р. уряд Іспанії оголосив про наміри поступового збільшення пенсійного віку починаючи з 2013 р. з 65 до 67 р. Подібні наміри мають Німеччина, Данія, Велика Британія, Франція та інші країни Європи. Здійснені заходи щодо активізації другого рівня пенсійної системи у Чехії, Туреччині, Угорщині, Румунії, Хорватії.

Дещо особлива ситуація склалася у Франції, де пенсійна система, яка сформована ще за президента-соціаліста Ф.Міттерана (вихід на пенсію в 58 років при збереженні всіх соціальних гарантій) сьогодні тягне країну у боргову прірву. Нагальну потребу реформування пенсійної системи Франції доводить і постійно зростаючий дефіцит пенсійного фонду, який у 2010 р. становить 10,7 млрд євро. При цьому більшість пенсійних фондів поки що перебувають у національній власності, а ідея їх приватизації відкладається.

Уряд Франції, взявши до уваги економічну нестабільність і досвід Аргентини, де приватні пенсійні фонди створили багатомільярдні борги, граючи на біржі, та розорилися, одразу почав підвищувати стаж і пенсійний вік. Громадськість відповіла на це акціями непокори, які майже безперервно тривають уже кілька років. Проте, незважаючи на це, у 2007 р. уряд збільшив трудовий стаж для робітників небезпечних та шкідливих професій, а у 2009 р. підняв пенсійний вік до 60 років 30 липня 2010 р. уряд оголосив намір підвищити пенсійний вік до 62 років для чоловіків і жінок та одночасно збільшити стаж для отримання державної пенсії до 41 року [10].

Уряд Канади вирішив проводити пенсійну реформу іншим способом, залишивши можливість виходу на пенсію з 55 років. Державна винагорода за стаж є незначною часткою пенсійного забезпечення. Канадський уряд, навпаки, вирішив зменшити частку державної пенсії та зробити ставку на відрахування в пенсійні фонди, що будуть інвестувати кошти в цінні папери та отримувати прибутки. Зміни до пенсійного законодавства у 2010 р. передбачають пільги для підприємців, які постійно переводять гроші в пенсійні фонди своїх робітників та беруть на роботу людей незалежно від їхнього віку. У результаті канадський пенсіонер отримуватиме 3 різновиди пенсій: державну, пенсію з відрахувань у приватний робітничий фонд, який узгоджують роботодавець і робітник, та приватні заощадження. До того ж державна допомога на старість з початку становила лише 450-500 канадських дол. на місяць, це приблизно третина пенсії, яку отримує в середньому житель Канади. Використовуючи всі три різновиди пенсії, людина може отримувати до 70% свого найбільшого доходу за час трудового стажу.

Більша частина пенсії за новою реформою має формуватися з власних заощаджень у приватних пенсійних фондах та з податкового відрахування в приватний робітничий фонд. Одночасно в країні постійно діє система повернення втрачених заощаджень на випадок розорення трастового фонду. Відтак у Канаді посилився контроль над Радою з інвестування пенсійних фондів. Зараз приватні та державні фонди з акумулювання пенсійних коштів можуть вкладати свої активи в цінні папери та деривативи. Частка іноземних акцій не може перевищувати 30%, що, на думку аналітиків, буде стимулювати власне виробництво [10].

Організація з економічного співробітництва та розвитку визнала, що канадська пенсійна система є однією з найбільш прогресивних і стабільно забезпечує високу пенсію. У результаті кризи Канада обрала шлях гармонізації відносин між роботодавцями та робітниками через податкові пільги. Одночасно посилилася система приватного накопичення пенсійних фондів, яка є більш ризикованою в сучасному світі та приносить більш високі і стабільні прибутки.

Масштабна фінансова криза не минула й Україну і поглибила проблеми, які вже до того існували в системі пенсійного забезпечення. Частка власних доходів Пенсійного фонду скоротилася з 74,6% у 2007 р. до 62,2% у 2009 р. Щоб забезпечити вчасну та в повному обсязі виплату пенсій постійно зростає сума трансфертів з державного бюджету, яка у 2009 р. становила 48,9 млн грн, що на 15,9 млн грн більше порівняно з 2008 р. [6]. Розмір пенсій у більшості громадян залишається низьким. Станом на 1 січня 2010 р. 75,3% пенсіонерів отримували пенсії менше 1000 грн, 13,5% - від 1000 до 1500 грн, 9,9% - понад 1500 грн [5, с. 51]. Крім того, проблемою є те, що 80% законодавства в системі пенсійного забезпечення не бере до уваги сьогоднішні соціально-економічні реалії, оскільки було прийняте під впливом політичних амбіцій і має популістський характер [3, с. 2]. Останні п'ять років уряд активно займався лише реформуванням солідарного пенсійного страхування, змінюючи його в режимі "ручного" керування, страхові засади підмінювалися підвищенням пенсій за категоріальними ознаками, що призводить до посилення залежності пенсійної системи від Держбюджету [2, с. 6].

Економічні реалії в промислово розвинених країнах однаковою мірою стосуються й України. Криза також вплинула і на недержавні пенсійні фонди України. Немає підстав вважати, що криза дестабілізувала діяльність пенсійних фондів. Вартість активів знизилась більше ніж у багатьох інших країнах. Якщо середня вартість деяких класів активів, таких як акції, не повернеться до свого попереднього значення протягом одного чи двох років економічного зростання, це означає, що вони ще до кризи були переоцінені. Це може бути як внаслідок надмірної спекуляції, що характерно для Сполучених Штатів, так і через маніпуляції з ціною, які характерні для України [1].

У цілому, як зазначає Д.Леонов, в умовах кризи втрачає насамперед той інвестор, який приймає необдумані рішення, фіксуючи збитки. Не варто піддаватися паніці, оскільки за будь-яким спадом обов'язково наступить підйом. Недержавні пенсійні фонди, в яких зосереджені довгострокові інвестиції, менше знають впливу кризових явищ. Певною проблемою для пенсійних фондів у період кризи є зменшення обсягів внесків через проблеми у багатьох підприємств. Проте більшість НПФ в Україні демонструють позитивну динаміку розвитку [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, існуючі пенсійні системи в країнах світу з визначеними внесками чи з визначеними

виплатами потерпіли від економічної кризи, що змусило уряди та самі пенсійні фонди розробляти заходи щодо забезпечення фінансових ресурсів від втрат. Зважаючи на різний економічний стан країн, традиції та менталітет заходи державної політики щодо пенсійного забезпечення їх громадян є досить різними. Зокрема, країни Європи розглядають питання збільшення пенсійного віку до 70 років, Канада, навпаки, зберігає можливість виходу на пенсію в діючому форматі.

Існують також відмінності між країнами і між пенсійними фондами, які відображають різницю у розміщенні коштів за класами активів та в тому, наскільки зменшилась вартість активів у тій чи іншій країні. Пенсійні фонди з великими пакетами акцій та великим ступенем ризику втратили більше, ніж ті, які мають консервативні інвестиційні портфелі.

Уряду України необхідно активно реалізовувати й інші заходи державної політики, які справлятимуть загальний позитивний вплив на економіку країн у цілому, у тому числі на розвиток пенсійного забезпечення: стимулювання більш пізнього виходу на пенсію; легалізація зайнятості; сприяння розвитку недержавних пенсійних фондів; розвиток галузевих пенсійних фондів; розвиток фондового ринку тощо.

Здійснюючи пенсійну реформу в Україні, необхідно запровадити справедливую пенсійну систему без преференцій і пільг, яка має стимулювати громадянина працювати легально і сплачувати пенсійні внески з усієї заробітної плати. Найкращий стимул - гідна пенсія у похилому віці.

Сьогодні для України актуальним є питання введення другого накопичувального рівня пенсійного забезпечення. Це дасть можливість кожному учаснику пенсійної системи заощаджувати впродовж трудового періоду, адаптуватися до нових умов життя, нести особисту відповідальність за своє майбутнє, сприятиме становленню середнього класу.

Перспективні напрями подальших досліджень можуть бути спрямовані на розробку антикризових заходів у системі державного управління пенсійним забезпеченням, аналізу проблем розвитку фінансових ринків в Україні.

Список використаних джерел

1. Гендрікс Г. Недержавні пенсійні фонди охоплені кризою / Г. Гендрікс // Україна. Бізнес. Ревю. - 2009. - 19 лют. - № 5-6. - С. 6.
2. Гнибіденко І. Ф. Пенсійна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / І. Ф. Гнибіденко // Економіка України. - 2007. - № 4. - С. 4-11.
3. Дарієнко А. О. Вплив світової фінансово-економічної кризи на систему пенсійного забезпечення України / А. О. Дарієнко. - Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-3/doc/3/13.pdf>
4. Дедалі більше країн схиляється до підвищення пенсійного віку // Міжнар. пенс. вісн. - 2010. - Вип. 14. - С. 1-4. - Режим доступу : http://ukraine.usaid.gov/ukr/lib/cmp_issue14ukr.pdf

5. Загальнообов'язкове соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах, 2009 р. - Режим доступу : [www.http:krolpfu.hmarka.net/doc/Zbirnyk.doc](http://www.krolpfu.hmarka.net/doc/Zbirnyk.doc)
6. Мельничук В. Чому загрузла пенсійна реформа? / В. Мельничук. - Режим доступу : <http://www.zhitomir-online.com/ekonomika/print:page,1/578-chomu-zagruzla-pensijna-reforma.html>
7. Міжнародні тенденції: перегляд політики виплат винагород // Міжнар. пенс. вісн. - 2009. - Вип. 5. - С. 1-2. - Режим доступу : http://ukraine.usaid.gov/ukr/lib/cmp_issue5_ukr.pdf
8. Світова економічна криза: втрати та нові можливості для пенсійної системи // Міжнар. пенс. вісн. - 2009. - Вип. 1. - С. 2-3. - Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/files/newsletter_issue1_january2009_ua.pdf
9. Світова фінансова криза: виклики та висновки для вітчизняних інвестиційних та пенсійних фондів. - Режим доступу : http://investory.com.ua/community/discussions/svitova_finansova_kriza__vikliki_ta_visnovki_dlja_vit4iznjanih_investicijnih_ta_pensijnih_fondiv__uaib/
10. Сивокінь П. Що може стати альтернативою пенсійної реформи / П. Сивокінь // Екон. правда. - 2010. - 19 серп. - Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/08/19/245478/>
11. Сініпольська Н. О. Національні системи пенсійного забезпечення в умовах світової фінансової кризи / Н. О. Сініпольська. - Режим доступу : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/246/1/139-145.pdf.pdf>
12. Соціально відповідальне інвестування // Міжнар. пенс. вісн. - 2010. - Вип. 15. - С. 1-5. - Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/newsletter_issue15_mar2010_ua.pdf